

Nader tot de chaos. Meillassoux's greep naar het absolute

Lezing voor Wijsgerig Festival DRIFT 'De Chaos Tegemoet' op 25 april 2015

Emanuel Rutten

In zijn fascinerende en invloedrijke boek *After Finitude* betoogt de Franse filosoof Quentin Meillassoux dat de wereld ten diepste een redeloze chaos is. De wereld wordt niet geregeerd door een noodzakelijk beginsel van voldoende reden. Evenmin zijn er noodzakelijk bestaande dingen of wetten. Integendeel. Er is sprake van radicale contingentie. Echt alles gebeurt en bestaat zonder enige reden. Er zijn geen verklaringen, geen gronden, geen oorzaken voor het ontstaan en vergaan van wat dan ook. De wereld is in laatste instantie een totale *hyperchaos*.

Hoe komt Meillassoux tot deze speculatieve duiding van het absolute? Hoe meent hij na Kants Copernicaanse wending überhaupt vanuit ons menselijke, al te menselijke denken toegang te krijgen tot het wezen van de wereld? Dit doet hij door moedig de confrontatie te zoeken met zijn meest geduchte maar tevens meest gerespecteerde tegenstander, namelijk het post-Kantiaanse *correlationisme*. Dit correlationisme, deze meest gevreesde gast van alle gasten, heeft bijna de gehele wijsbegeerte sinds Kant gedomineerd. Het stelt dat wij slechts toegang hebben tot de *correlatie* tussen ons denken en de wereld, en nooit rechtstreeks tot de wereld los van ons denken, of ons denken los van de wereld. Dat waaraan wij denken zodra wij denken over de wereld is namelijk onvermijdelijk altijd al een *door ons gedachte* wereld. En omdat wij nooit buiten ons menselijke, al te menselijke denken kunnen treden, kunnen wij nimmer vaststellen of de door ons gedachte wereld overeenkomt met de wereld zoals deze onafhankelijk van ons denken daadwerkelijk is.

Het probleem is *niet* die van de mogelijkheid van Descartes' kwade genius die ons denken zou kunnen voorschotelen met allerlei misleidende denkinhouden, zodat wij niet kunnen nagaan of de wereld zoals wij deze denken overeenkomt met de wereld zelf. Dit sceptische scenario gaat er immers vanuit dat ons denken in zichzelf betrouwbaar is, maar dat wij desalniettemin *van buitenaf* door een demon bedrogen zouden kunnen worden, zodat we alsnog niet weten of wij de wereld denken zoals deze werkelijk is. Het punt van de correlationalist is dat wij niet kunnen uitsluiten dat in de activiteit van het menselijk denken iedere denkinhoud altijd al zodanig getransformeerd wordt dat deze niet langer gaat over de wereld. Wat niet uitgesloten kan worden, is dus dat *ons denken* in feite Descartes' kwade genius is. Dat er dus geen demon buiten ons is, maar dat wij ons eigen demon zijn. En daarom hebben wij geen toegang tot het absolute. Het is voor ons onmogelijk om te bepalen hoe de wereld op zichzelf werkelijk is. Wij hebben slechts toegang tot de wereld zoals deze door ons als mensen gedacht wordt.

Meillassoux is zeer onder de indruk van dit correlationisme. Tegelijkertijd is hij er diep van overtuigd dat het mogelijk is om eraan te ontsnappen en vanuit ons denken een weg te banen naar het absolute. Maar hoe? De *metafysisch realist* beweert dat wij al denkend door ons denken het absolute *rechtstreeks* in het vizier kunnen krijgen. Het denken verschaft de mens zonder enig probleem direct inzicht in de wereld zoals deze op zichzelf is. De correlationist leert ons echter dat dit naïef is. Dit pad moet daarom als vruchteloos afgewezen worden.

De *metafysisch idealist* verabsoluteert vervolgens de correlatie tussen denken en wereld door te stellen dat de correlatie *zelf* het absolute is. Buiten de correlatie, buiten denken aan wereld, is er niets. Denken aan een wereld los van het denken is namelijk betekenisloos en daarom is het onmogelijk dat er iets buiten het denken bestaat. Spreken over 'bomen-zonder-denken in ons denken' heeft bijvoorbeeld geen enkele betekenis en dus kunnen er eenvoudigweg geen bomen buiten het denken zijn, aldus de idealist. Deze idealistische verabsolutering van de correlatie, deze idealistische greep naar het absolute, wordt echter op de volgende wijze door de correlationist gepareerd. Waarom zou wat betekenisloos is ook onmogelijk zijn? Wie is er naar het absolute gereisd en teruggekomen met het inzicht dat iets wat betekenisloos is niet mogelijk kan zijn? Juist omdat wij niet buiten ons menselijke, al te menselijke denkvermogen kunnen treden, zullen wij er nooit in slagen te achterhalen of de wereld in zichzelf zodanig is dat al het betekenisloze onmogelijk is. Naast metafysisch realisme, faalt dus ook idealisme.

Het is nu deze correlationistische weerlegging van de idealist die vervolgens door Meillassoux wordt aangegrepen om het correlationisme zelf te overwinnen en toegang te verkrijgen tot het absolute. Tegen de metafysisch realist bracht de correlationist al de correlatie in stelling. Wij zijn onvermijdelijk geworpen in de correlatie tussen denken en wereld. Nooit kunnen we hier buiten gaan staan. Toegang tot de wereld los van ons denken is dus niet mogelijk. Tegen de metafysisch idealist die nu juist de correlatie zelf wil verabsoluteren, wordt daarentegen de *facticiteit* van de correlatie ingeroepen. De correlatie is een bruto en onberedeneerbaar feit in plaats van het absolute. We kunnen haar op geen enkele wijze deduceren of beredeneren. Ze is er eenvoudigweg zonder enige reden, grond, verklaring of oorzaak. Maar wat betekent dit? Het antwoord van Meillassoux is verrassend. De weg naar het absolute wordt geopend door in te zien dat inderdaad niet de correlatie zelf, maar nu juist de facticiteit van de correlatie uiteindelijk het gezochte absolute is. Het absolute blijkt de facticiteit van de correlatie te zijn.

Dit betekent dat in absolute zin alles mogelijk moet zijn. Maar dan is het absoluut waar dat er geen noodzakelijk bestaande entiteiten zijn. Het is anders gezegd absoluut noodzakelijk dat alles wat bestaat contingent is. De werkelijkheid is radicaal contingent en kan niet anders dan radicaal contingent zijn. Dát is het absolute waarop we uitkomen als we het correlationisme ten einde volgen en het zo ten slotte in haar tegendeel laten omslaan. De werkelijkheid wordt ten diepste gekenmerkt door de afwezigheid van verklaringen, oorzaken en gronden. Alles is

zonder reden. De werkelijkheid is een hyperchaos. Dit inzicht is het laatste *factum*, de laatste waarheid over de wereld. Dit betekent echter niet dat alles noodzakelijk moet vergaan. Geen enkele situatie is immers noodzakelijk. Iets zou ook contingent voor eeuwig kunnen bestaan. Echt alles kan gebeuren, zelfs helemaal niets. De wereld kan ook zomaar opeens zonder enige reden overgaan in een eindeloze *stasis*. Juist dat maakt de chaos tot een volstrekt redeloze en onvoorspelbare *hyperchaos* in plaats van tot slechts een onvermijdelijke Heraklitische *flux*.

Uit zijn absolute principe van de noodzakelijkheid van contingentie leidt Meillassoux af dat de twee uitgangspunten van Kant over de *noumenale* wereld inderdaad waar zijn, namelijk dat de noumenale wereld bestaat en logisch consistent is. Als er namelijk niets zou bestaan, dan zou er ook niets contingents zijn. Dit is echter in tegenspraak met genoemd beginsel. En als er een logisch contradictoire entiteit zou zijn, dan valt dat altijd al samen met zijn negatie, zodat het niet anders kan dan bestaan en dus noodzakelijk bestaat. Maar dit is ook in strijd met het principe van radicale contingentie. De noumenale wereld moet dus logisch consistent zijn. Meillassoux deduceert zo uit zijn beginsel van hyperchaos het gehele Kantiaanse *an sich*.

Hij wil echter meer. Zijn streven is om te laten zien dat we uit het principe van hyperchaos zelfs het Cartesiaanse *an sich* kunnen afleiden. Hij wil aantonen dat het beginsel van radicale contingentie impliceert dat wiskunde de taal is van het absolute. Niet alleen zijn de stellingen van de wiskunde waar als uitspraken over de wereld in zichzelf, maar eveneens kan deze wereld volledig en restloos wiskundig beschreven worden. In het spoor van zijn leermeester Alain Badiou wil Meillassoux zo laten zien dat uiteindelijk de wiskunde de leer van het zijn is.

Toch lukt het hem in *After Finitude* niet om deze deductie te voltrekken. Het blijft bij een voorzichtige eerste aanzet in het laatste gedeelte van het boek. De moderne wetenschap leert ons sinds Galilei dat de natuur volledig mathematiseerbaar is. Het is zo de wiskunde die ons hier confronteert met een wereld waarin het menselijk subject geen essentiële rol speelt. De wiskunde onthult ons een wereld die geheel onafhankelijk is van onszelf. Het is de wiskunde die ons zo de wereld presenteert zoals ze daadwerkelijk is, of wij nu wel of niet bestaan. Dat wil zeggen dat de wiskunde ons toegang biedt tot de wereld zoals ze in en op zichzelf is. Wat mathematisch is, kan niet gereduceerd worden tot een correlaat van ons denken. Kortom, wiskunde is de taal van de wereld *an sich* en daarmee van het absolute, aldus Meillassoux.

Dit is echter nog geen deductie van een mathematisch *an sich* uit de hyperchaos. Meillassoux geeft dit in zijn boek ook toe. Maar is een dergelijke deductie überhaupt mogelijk? Wiskunde is toch bij uitstek de wetenschap van a priori noodzakelijke waarheden? Hoe kan de wiskunde dan de taal zijn voor het beschrijven van het absolute als hyperchaos? Als de wereld *an sich* radicaal contingent is, dan lijkt wiskunde juist niet de juiste taal voor het beschrijven ervan.

In zijn lezing in Berlijn heeft Meillassoux iets meer gezegd over de manier waarop hij in zijn werk tot genoemde deductie probeert te komen. Hij grijpt aan bij het absoluut willekeurige, betekenisloze en contingente karakter van wiskundige tekens *qua tekens*. De wiskundige tekens worden geproduceerd en gerepliceerd op arbitraire en formeel lege wijze. Dit absoluut willekeurige discours lijkt inderdaad het meest adequaat voor de absoluut contingente natuur van de dingen zelf. Wiskunde representeert zo als radicaal contingente tekentaal het zijn zelf.

Is dit een geschikte weg naar een Cartesiaans *an sich*? Dat valt te bezien. Enige tijd geleden realiseerde ik mijzelf dat er voor Meillassoux een overtuigender argument voorhanden is om uit de hyperchaos te deduceren dat de wiskunde de taal van het absolute is. Het betreft een tekst getiteld *Over de aard van de wiskundige werkelijkheid* die ik jaren geleden schreef.

Reeds Kurt Gödel heeft in de vorige eeuw met zijn onvolledigheidsstellingen aangetoond dat de wiskunde géén hecht gestructureerd bouwwerk van stellingen is die allemaal noodzakelijk uit een beperkt aantal axioma's volgen. Een belangrijke vervolgstap werd onder andere gezet door Gregory Chaitin. Hij liet zien dat de door Gödel ontdekte onvolledigheid niet iets heel zeldzaams of obscuurs is. Onvolledigheid is in de wiskunde overal. Alle wiskundige stellingen met een complexiteit groter dan die van de gegeven axioma's zijn totaal onbeslisbaar. Dat wil zeggen dat ze waar of onwaar zijn zonder enige reden. Vanaf een bepaald complexiteitsniveau kunnen wiskundige stellingen dus niet meer axiomatisch afgeleid worden uit de axioma's van de wiskunde. De waarheid van zo goed als alle wiskundige stellingen is daarom willekeurig of contingent. Ze zijn waar zonder enige verklaring of grond. Precies deze radicale contingentie vormt ook het wezen van de wereld *an sich*. Het zijn is immers ten diepste hyperchaos. Hier lijken we dus het argument in handen te hebben waarnaar Meillassoux op zoek is, namelijk een argument voor de these dat de wiskunde, en wiskunde alleen, de taal is van het absolute.

Natuurlijk zijn er ook bezwaren tegen Meillassoux's project in te brengen. Neem de volgende tegenwerping die ook in *After Finitude* uitgebreid aan de orde komt. Als de werkelijkheid ten diepste een hyperchaos is, als alles zomaar kan gebeuren en er niets gebeurt met een reden of oorzaak, dan zouden wij dit toch allang gemerkt hebben? In dat geval zou de wereld zich aan ons moeten voordoen als redeloze chaos. De wereld wordt echter geleid door stabiele natuurwetten. En dit is in tegenspraak met de wereld als hyperchaos. Om dit bezwaar te weerleggen merkt Meillassoux op dat het kansrekening gebruikt. Wanneer wij duizend keer met een dobbelsteen zes gooien, dan is het alleszins redelijk om te denken dat de dobbelsteen niet zuiver is en dus onderhevig moet zijn aan een bepaalde verzwaring. Evenzo zou volgen dat de natuurwetten niet radicaal contingent kunnen zijn omdat elke keer blijkt dat dezelfde wetten gelden als in het verleden. Het probleem hier is echter dat kansrekening alleen ingezet kan worden als we al uitgaan van bepaalde vaste structuren. Zo moet de dobbelsteen en de omgeving die de worp mogelijk maakt stabiel blijven. Hetzelfde geldt voor de natuurwetten.

Om te kunnen concluderen dat wij het allang gemerkt zouden hebben als de natuurwetten op ieder moment zomaar zonder reden kunnen veranderen, moet impliciet worden aangenomen dat er sprake is van een stabiel kansmechanisme waarbij deze wetten, zeg, ieder uur opnieuw willekeurig gekozen worden uit de collectie van alle mogelijke natuurwetten. Maar waarom zou dit mechanisme bestaan? Als de werkelijkheid echt *radicaal* contingent is, dan kunnen we op voorhand van geen enkele invariant uitgaan, ook niet van genoemd mechanisme. De objectie heeft dus geen vat op een werkelijk radicale contingente hyperchaos. En dus faalt ze.

Tot slot van mijn voordracht wil ik kort stilstaan bij alternatieve speculatieve duidingen van het absolute die eveneens leiden tot een krachtige en dynamische proliferatie van het zijn. Ik doe twee suggesties. De eerste is dat het absolute *het logisch contradictoire* als zodanig zou kunnen zijn. De idee is hier dat de contradictie qua contradictie uiteindelijk de noodzakelijk bestaande grond en oorsprong is van de werkelijkheid. Want als het laatste *factum* van de wereld het zich manifesteren van een logische contradictie betreft, dan volgt direct dat al het logisch mogelijke moet bestaan. Het logische principe van explosie of *ex falso quod libet* leert immers dat uit een contradictie noodzakelijkerwijs alles volgt. Een sterkere proliferatie van het zijn is nauwelijks denkbaar. Eveneens begrijpen we zo *waarom* het absolute noodzakelijk bestaat. Een contradictoire entiteit kan immers niet anders dan noodzakelijk bestaan, zoals Meillassoux betoogt. Sterker nog, is het contradictoire niet het noodzakelijke *par excellence*?

Mijn tweede suggestie is dat de aard van het absolute zodanig is dat geen enkele universele bewering van de vorm 'Alles is dit' of 'Alles is dat' waar kan zijn. Het zijn is anders gezegd zo dat het zich onttrekt aan iedere 'Alles is X'-machtsgreep. Alle '*Alles is X*'-ideologieën moeten onwaar zijn. Dát is het laatste *factum* van de wereld. Het absolute is naar haar wezen zo dat het ontglipt aan iedere poging om het dogmatisch in een uniforme mal te persen. Er zijn geen universele eigenschappen. Voor iedere eigenschap is er altijd wel iets dat haar niet bezit. Dát is de laatste waarheid over het zijn, aldus mijn tweede speculatieve suggestie. Uit het absolute principe dat er geen universele kwaliteiten kunnen zijn, volgt dat de wereld moet bestaan uit zowel materiële als immateriële entiteiten, uit natuurlijke en bovennatuurlijke entiteiten, uit contingente en noodzakelijke entiteiten, uit eindige en oneindige entiteiten, uit veroorzaakte en onveroorzaakte entiteiten, en ga zo maar door. Dit levert dus ook een krachtige proliferatie van de werkelijkheid op. In een recent artikel geef ik een argument voor genoemd principe. Ik deduceer het uit twee premissen. De eerste is ontologisch van aard en stelt dat er geen dingen zijn die niet bestaan, wat alleszins redelijk is. De tweede is semantisch en betreft een bepaald identiteitscriterium voor betekenis, waarop ik nu helaas niet dieper in kan gaan.

Maar we kunnen genoemd principe ook nog op een andere manier dan in mijn artikel op het spoor komen. Hiervoor keren we terug naar de zeventiende eeuw. "Determinatio negatio est", schreef Spinoza in zijn brief aan Jarig Jelles van 2 juni 1674. Bedoelt hij dat alles wat bestaat

voor zijn of haar bestaan altijd ook het bestaan van zijn of haar negatie vereist? Kan anders gezegd niets bestaan zonder het bestaan van zijn of haar tegendeel? De uitspraak dat iedere determinatie een negatie is, lijkt heel dicht in de buurt te komen van Hegels dialectische grondregel voor de ontvouwing van de werkelijkheid vanuit het absolute. Het komt mij voor dat deze historische dialectische ontvouwing gedacht kan worden als zijnde gerealiseerd in één enkel culminatiepunt. Is dit punt in feite onze wereld? Zo ja, dan bestaan alle tegendelen. In de dialectische *aufhebung* gaan de tegendelen zoals bekend immers niet verloren, zodat aan het eind van de weg - wanneer het absolute weer bij zichzelf terugkeert - alle tegendelen in de wereld ontsloten zijn. Er bestaat dan inderdaad niets zonder dat zijn of haar tegendeel ook bestaat, zoals Spinoza al lijkt te zeggen. Er is geen materie zonder geest, geen gedetermineerdheid zonder vrijheid, geen contingentie zonder noodzakelijkheid, geen samengesteldheid zonder enkelvoudigheid en geen oorzakelijkheid zonder onveroorzaaktheid. Kortom, er zijn geen universele kwaliteiten. Alle 'Alles is X'-ideologieën zijn noodzakelijkerwijs onwaar.

We zien dus dat er naast Meillassoux's beginsel van het absolute als radicale contingentie ook nog andere speculatieve mogelijkheden voor het denken zijn. In het momenteel zeer sterk in opkomst zijnde *speculatief realisme* worden al deze mogelijkheden verkend. Ik raad iedereen aan kennis te maken met deze zeer fascinerende denkstroming in de hedendaagse filosofie.

Dank u voor uw aandacht.